

פרק 1 הגדרת המושג דרכי שלום בספרות התלמודית

1.1 הופעת המושג בספרות התנאית

המושג דרכי שלום מופיע במשנה ארבע עשרה פעמים, בתוספתא מושג זה מופיע תשעה פעמים נוספות. המשנה עצמה וכן התוספתא, אינן נותנות הסבר אודות משמעות המושג, וכן אינן מציגות את מקורו. כל שניתן לעשות הוא לנסות לברר מתוך המקורות עצמם את משמעות המושג דרכי שלום. בירור זה ייעשה תוך כדי הבאת המקורות השונים שם המושג מופיע, וניסיון למצוא את הבסיס המשותף לאותן הופעות.

חיבור המשנה וחיבור התוספתא, אינן בהכרח מקבילות זו לזו, ובעוד עריכתה הסופית של המשנה מיוחסת לרבי יהודה הנשיא, חיבור התוספתא והלכותיה השונות, אינן בהכרח ממקור אחד או אף לא נאספו על ידי עורך אחד (רוזן-צבי, 2020), אז בירור מושג 'דרכי שלום' במשנה ייעשה בנפרד מהבירור בתוספתא. לבסוף, ייעשה ניסיון להשוות ביניהם.

המשנה במסכת גיטין (ה, ח-ט), מביאה רשימה של מקרים, אשר בהם הנימוק ההלכתי היה מפני דרכי שלום:

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלום. מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום מצודות חיה ועופות ודגים יש בהם משום גזל מפני דרכי שלום רבי יוסי אומר גזל גמור מציאת חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל מפני דרכי שלום ר' יוסי אומר גזל גמור עני המנקף בראש הזית מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום ר' יוסי אומר גזל גמור אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום. משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחים ותנור אבל לא תבור ולא תטחן עמה אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה אבל משתטיל המים לא תגע עמה לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום ומחזיקין ידי גוים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום

מקרים אלו, המובאים במשנה, שייכים להלכות בתחומים שונים לחלוטין, ומתייחסים למערכות יחסים מגוונות בין סוגי אנשים שונים.

המקרה הראשון המובא במשנה, עוסק בקריאת התורה. בתלמוד הבבלי (ב"ק, פב.) מופיע כי עזרא הסופר תיקן שיהיו שלושה עולים הקוראים בתורה, בימות החול, ובשבת שבעה עולים, ובשאר המועדים מספר מתחלף של עולים. המשנה כאן, מתייחסת לסדר העולים, וכותבת כי יש לתת לכהן לעלות ראשון, לאחר מכן לוי ולבסוף אדם רגיל מישראל. הנימוק לכך, כפי המופיע במשנה הוא משום דרכי שלום.

במשנה לא ברור מה הכוונה כאן לדרכי שלום, ומדוע הסדר המדובר נצרך בשביל דרכי שלום. מכל מקום, במקרה זה ניתן לראות כי המונח דרכי שלום מתייחס למערכת היחסים שבין מעמדות שונים בתוך עם ישראל, ובהקשר של סדר הקריאה בתורה. במקרה זה, לא ניתן לזהות שייכות לפגיעה גופנית או ממונית, אם לא יתקיים הסדר הזה, וכן אם לא היה מתקיים הסדר הזה לא ניתן לזהות פגיעה על רקע של אפליה מסוימת.

נושא הסדר, מתייחס לרוב לענייני כבוד, כפי שניתן למצוא בתוספתא שקלים (ב, טו) "וגזברין נכנסין ויוצאין לפי כבוד".

במשנה אחרת, המופיעה במסכת שקלים (א,ג) כתוב:

בחמשה עשר בו שולחנות היו יושבין במדינה בעשרים וחמשה ישבו במקדש משישבו במקדש התחילו למשכן את מי ממשכנין ליום וישראלים גרים ועבדים משוחררים אבל לא נשים ועבדים וקטנים כל קטן שהתחיל אביו לשקול על ידו שוב אינו פוסק ואין ממשכנין את הכהנים מפני דרכי שלום:

משנה זו היא חלק ממסכת שקלים העוסקת ברובה בדיני גביית מחצית השקל עבור קורבנות בית המקדש, ואופן השימוש בכסף הנגבה. במשנה זו רואים כי הכהנים מקבלים פריבילגיה מיוחדת, והנימוק לכך הוא מפני דרכי שלום. במקרה זה, גם הלויים, אינם זוכים לאותה פריבילגיה, שלא כמו במקרה של העלייה לתורה.

גם במשנה זו, הטעם של דרכי שלום אינו ברור מספיק, ובמה שונים הכהנים משאר העם. קשה לומר, כי הסיבה לכך היא כלכלית, אחרת לכאורה היה ניתן למנותם באותה רשימה של נשים ועבדים וקטנים, שגם אותם לא ממשכנים, ונראה כי המשנה איננה תולה זאת משום דרכי שלום.

בשונה מהמשנה בגיטין, שהינה אוסף של הלכות, ולא ניתן לדעת בבירור את זמנה של ההלכה אודות סדר העלייה, המשנה בשקלים, מתייחסת לתקופת בית שני. בתלמוד הבבלי במסכת פסחים מופיעה ברייתא (נו, ע"א), המתייחסת לאותה תקופה ובה מופיע:

אבא שאול בן בטנית משום אבא יוסף בן חנין אוי לי מבית בייתוס, אוי לי מאלתן, אוי לי מבית חנין אוי לי מלחישתן, אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקולמוסן, אוי לי מבית ישמעאל בן פיאכי אוי לי מאגרופן. שהם כהנים גדולים, ובניהן גיזברין, וחתניהם אמרכלין, ועבדיהן חובטין את העם במקלות.

מברייתא זו, המתארת את המציאות של אותה תקופה, בעיני חכמי תקופת המשנה, עולה כי הכהנים היו נוהגים בכוחניות כלפי שאר העם. בנוסף, מופיע כי בני משפחותיהם, היו גם אחראים על ניהול המקדש והכספים. ייתכן, כי על בסיס זה המושג דרכי שלום, במשנה זו מתייחס למערכת היחסים הטעונה שקיימת עם הכהונה. על מנת להימנע מכך, לא חייבו אותם לתת מחצית השקל (ספראי & ספראי, 2010).

המקרה השני המובא במשנה, מתייחס להלכות עירובין. המשנה אומרת כי את העירוב עושים בבית ישן, מפני דרכי שלום. במשניות, לא מוסברת הלכה זו, מה הכוונה של עירוב בבית ישן, ולאור כך גם לא ברורה הסיבה שזה משום דרכי שלום.

בהלכה הבאה מדובר, על בור שקרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום. במשניות, לא מבואר על מה מדובר. בתוספתא יבמות (ד,ד), משתמע שמדובר על סדר הקדימות של בעלי בורות, במילוי המים מאמת המים. מקרה זה, עוסק אם כן במערכת יחסים בין שכנים, וכנראה על מנת למנוע סכסוכים בנוגע לזכויות במילוי המים, קבעו כי הבור הקרוב לאמה, ימלא תחילה. במקרה זה, נראה כי 'דרכי שלום', משמעותו שימור מערכת יחסי שכנים תקינה, על מנת למנוע מריבות.

שלוש ההלכות הבאות, עוסקות בתקנות רכוש, המשנה מציינת כי האיסור לקחת חיה שנמצאת בתוך מלכודת של ציידים, הוא משום דרכי שלום. המקרה של חרש, שוטה וקטן, שמצאו מציאה, אולם מצד דין תורה, אין